

УДК 811.161.2'282/2(477/86)

Михайло БІГУСЯК

ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ В АГРАРНОМУ ДИСКУРСІ ГОВІРОК ПРИКАРПАТТЯ

Предметом статті стали говіркові назви, які позначають процеси аграрного виробництва, зокрема обробітку ґрунту, висаджування рослин та догляду за ними, збирання урожаю тощо. Простежується динаміка таких дієслів у говорах Івано-Франківщини.

***Ключові слова:** дієслово, лексико-семантична група, динамічні процеси, діалектні назви, аграрний дискурс.*

Сільськогосподарська термінологія належить до архаїчного пласту мови, формування якої сягає глибокої давнини, оскільки землеробство було провідною галуззю, яка забезпечувала життєдіяльність людини. Таке тривале функціонування галузі позначилося на виробленні й утвердженні в обиході багатой спеціальної лексики, яка неодноразово була об'єктом спостереження різних поколінь дослідників, однак на сьогодні вивчена ще недостатньо. Зокрема, окреслена тематична група лексики розглядається у працях Ю. В. Абрамян¹, К. Д. Глуховцевої², П. Ю. Гриценка³, Й. О. Дзендзелівського⁴, Г. О. Козачук⁵, М. В. Никончука⁶, Р. Л. Сердеги⁷, Т. М. Тищенко⁸ та ін.

Прикарпаття, як одна із архаїчних зон Славії, належить до тих історико-

¹ Абрамян Ю. В. Динаміка рослинницької лексики в східнослов'янських говірках / Ю. В. Абрамян // Волинь – Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. проблем. – № 22 (II). – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 6–16.

² Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослов'янських говірок : монографія / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 592 с.

³ Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1984. – 227 с.

⁴ Дзендзелівський Й. О. Сільськогосподарська лексика говорів Закарпаття (лексика, пов'язана з обробітком землі, вирощуванням сільськогосподарських культур та збором урожаю) / Й. О. Дзендзелівський // *Studia Slavica Hungarica*. – 1964. – Т. X. – С. 33–97.

⁵ Козачук А. А. Сельскохозяйственная лексика говорів Волини : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. філол. наук : спец. 10.661 – язики народів СССР (український язык) / А. А. Козачук. – Киев, 1971. – 19 с.

⁶ Никончук М. В. Сільськогосподарська лексика Правобережного Полісся / М. В. Никончук. – К. : Наукова думка, 1985. – 312 с.

⁷ Сердега Р. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини) : [монографія] / Руслан Сердега. – Х. : Монограф, 2012. – 218 с.

⁸ Тищенко Т. М. Подільсько-середньодніпрянське суміжжя у світлі ізоглос : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Т. М. Тищенко. – К., 2003. – 19 с.

етнографічних регіонів, де тісно взаємодіють самобутні етнографічні масиви: Бойківщина, Гуцульщина, Опілля, Покуття. Внаслідок такого побутування на цих теренах виробилися специфічні етнокультурні особливості локального характеру, які віддзеркалюються в лексиці цього полідіалектного ареалу. Явища взаємодії сільськогосподарської лексики говірок цього регіону з лексикою української літературної мови розглядалися в статті Я. Вакалюк⁹; окремі назви сільськогосподарських знарядь, що побутують у наддністрянських говірках, розглянуто в монографії З. Бичка¹⁰. Народнорозмовні назви традиційного господарювання говірок Прикарпаття є об'єктом дослідження в монографіях Я. Закревської¹¹, Т. Ястремської¹². Дієслова лексико-семантичного поля "аграрне виробництво (рослинництво)" в говорах Карпатського регіону є предметом аналізу в статтях Р. Познанського^{13,14}. Поодинокі лексеми діалектного аграрного дискурсу Прикарпаття відображені також на картах Атласу української мови (АУМ, II), Лексичного атласу Я. Янова (LA) та Атласу бойківських говірок (AGB). Однак комплексний аналіз сільськогосподарських назв, що побутують у говірках цього ареалу, на сьогодні відсутній. Метою нашого дослідження є опис динамічних процесів, структурної та семантичної організації назв на позначення дій та процесів, пов'язаних з обробітком землі, доглядом за посівами та збиранням врожаю. Саме в такому ракурсі ця тематична група лексики говірок Івано-Франківщини розглядається вперше, що посилює її актуальність для української лінгвістики. Реалізація цієї мети передбачає виконання певного кола завдань, серед котрих основними є: ввести до наукового обігу новий фактичний матеріал; з'ясувати семантичну структуру та визначити системні відношення між лексичними одиницями досліджуваної лексико-семантичної групи; розкрити шляхи формування складу лексики на позначення процесів обробітку землі, доглядом та збереженням врожаю, окреслити основні динамічні процеси в семантиці говіркових назв; встановити роль загальнонародної лексики в формуванні галузевої термінології сільського господарства.

Джерелами дослідження стали зібраний польовим методом діалектний матеріал в 170 селах Івано-Франківщини¹⁵, лексикографічні праці різного характеру.

Слід зазначити, що природно-географічні умови досліджуваного регіону поділяють його на три частини: гірську, передгірську, або підгір'я, та низинну. Відповідно до таких природних умов і розвивалося сільське господарство та його

⁹ Вакалюк Я. Ю. Взаємодія діалектної сільськогосподарської лексики з лексикою української літературної мови (на матеріалі українських говірок Прикарпаття) / Я. Ю. Вакалюк // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами : тези. – Ужгород, 1982. – С. 75–76.

¹⁰ Бичко З. М. Діалектна лексика Опілля / З. М. Бичко. – Львів : Фенікс, 1997. – С. 82–85.

¹¹ Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті / Я. В. Закревська. – К. : Наукова думка, 1976. – 163 с.

¹² Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування / Т. Ястремська. – Львів, 2008. – 424 с. – (Серія «Діалектологічна скриня»).

¹³ Познанський Р. В. Дієслова лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» в говорах Карпатського регіону / Р. В. Познанський // Матеріали II Міжнародної спільної українсько-американської науково-практичної конференції «Карпати-Аппалачі: Формування особистості в контексті сталого розвитку гірських регіонів», 24-26 вересня 2013 р. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 165–168.

¹⁴ Познанський Р. В. Дієслова лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» в гуцульських говірках / Роман Познанський // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. – Вип. 32-33. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 335–340.

¹⁵ Список досліджуваних населених пунктів див.: <http://192.168.156.1/elib/local/581.pdf>.

різновиди: у гірських районах Гуцульщини та Бойківщини переважає скотарство, у низинних – на Опіллі та Покутті – землеробство. Цим головним заняттям края були підпорядковані й інші види господарської діяльності. В карпатських говорах побутують відповідні назви для людей, що проживають тут: верховинців називають *го'р'е"нами*, а жителів низин – *п'ідг'і'р'е"нами*, *пол'е"н:иками*.

На сьогодні в українському мовознавстві існує низка класифікацій назв, що побутують в аграрному дискурсі. Так, у землеробській лексичі професор П. Ю. Гриценко виділяє об'єднання лексем на позначення: а) знарядь для обробки землі та їх частин; б) процесів обробки землі та догляду і збереження врожаю; в) виконавців процесів; г) злакових та городніх культур; д) етапів досягання врожаю та оцінки урожайності; та окрему лексико-семантичну групу, яку утворюють локативи¹⁶. Досліджуючи сільськогосподарську лексику говірок Волині, Г. О. Козачук, крім традиційних груп назв сільськогосподарських рослин, тваринницької лексики тощо, розглядає найменування сільськогосподарських будівель та огорож, ручних тяглових знарядь праці та процесів, назви возів та окремих деталей кінської збруї¹⁷. У монографії М. В. Никончука "Сільськогосподарська лексика Правобережного Полісся" звернена увага на такі лексико-семантичні групи зі значенням 'ніва', 'сільськогосподарські культури', 'сільськогосподарські знаряддя', 'сільськогосподарські роботи'. Автор досліджує тематичні групи цього сегменту за семасіологічним принципом від значення до номенів, розглядає також закономірності функціонування лексичної системи українських говорів на сучасному етапі їх розвитку¹⁸.

Зауважимо, що більшість дослідників при розгляді сільськогосподарської лексики часто аналізують назви, пов'язані із землеробством, рослинництвом, тваринництвом тощо. В таких роботах, як правило, предметом дослідження виступає переважно субстантивна лексика. Значно рідше, за нашими спостереженнями, предметом наукових студій стають ЛСГ найменувань сільськогосподарських робіт та процесів, які репрезентуються вербативами. Так, досліджуючи лексику традиційного господарювання в говорах Центральної Слобожанщини, її розглядає Р. Л. Сердега¹⁹. Назви сільськогосподарських угідь та процеси їхнього обробітку в українській мові досліджено в кандидатській дисертації Л. М. Голіченко²⁰. Структурно-семантичну типологію словотвірних парадигм дієслів семантичного поля "аграрне виробництво (рослинництво)" в сучасній українській мові описано в дисертаційному дослідженні Р. В. Познанського²¹. Зазначимо, що в цій роботі на основі виокремлення

¹⁶ Гриценко П. Ю. Моделирование системы диалектной лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 45.

¹⁷ Козачук А. А. Сельскохозяйственная лексика говоров Волини : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.661 – языки народов СССР (украинский язык) / А. А. Козачук. – Киев, 1971. – 19 с.

¹⁸ Никончук М. В. Сільськогосподарська лексика Правобережного Полісся / М. В. Никончук. – К. : Наукова думка, 1985. – 312 с.

¹⁹ Сердега Р. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини) : [монографія] / Руслан Сердега. – Х. : Монограф, 2012. – 218 с.

²⁰ Голіченко Л. М. Назви сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Л. М. Голіченко. – К., 2008. – 24 с.

²¹ Познанський Р. В. Словотворча спроможність дієслів семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» : дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Р. В. Познанський. – Івано-Франківськ, 2014. – 90 с.

хронологічно впорядкованих етапів аграрного виробництва, зокрема рослинництва, а також процесів, пов'язаних із ними, виділено дев'ять ЛСГ дієслів, які номінують їх: 1) дієслова на позначення процесів обробітку ґрунту; 2) дієслова на позначення процесів обробітку насіння (дієслова насінництва); 3) дієслова на позначення процесів садіння чи сіяння насіння; 4) дієслова на позначення процесів догляду за рослинами під час їхнього росту та дозрівання; 5) дієслова на позначення процесів збирання врожаю; 6) дієслова на позначення процесів підготовки реманенту; 7) дієслова на позначення процесів завдання шкоди аграрному господарству; 8) дієслова на позначення процесів, які безпосередньо не здійснюються людиною, в тому числі пов'язаних із ростом та дозріванням рослин та зі знищенням, загибеллю рослин; 9) дієслова загальної аграрної семантики.

Така внутрішня структуризація дієслівних назв аграрного виробництва є, на нашу думку, досить вдалою, оскільки репрезентує всі п'ять фаз аграрних процесів: удобрення поля, його обробіток, сівба, догляд за рослинами, жнива / збір урожаю.

Дотримуючись хронології аграрних процесів, можемо констатувати й про те, що більшість їх у досліджуваних говірках маркуються літературними вербативами: *удобрювати, орати, сіяти, садити, поливати, косити, збирати, полоти* і под. Ми зупинимось на аналізі специфічних бойківських, гуцульських, покутських та наддністрянських дієслів.

Удобрювання поля відбувалось у минулому тільки органічними добривами, для цього використовувалась суміш посліду чи кизяка з підстилкою, яка називається гноєм. Тому повсюдно побутують такі словосполучення: *гноїїти го'род / 'поле" / 'земл'у, розки'дати / розтр'їсати гн'ї* 'вносити в землю гній' (відзначимо, що сучасні лексикографічні джерела не фіксують у такому значенні дієслово *гноїти* (ВТССУМ, 187). У бойківських говірках вживаються граматичні та фонетичні варіанти цього вербату: *загноїїти*, а також назва *'мустити* < *муст* 'гноївка' у цьому ж значенні (Онишк., I, 317, 458); у наддністрянських та покутських *загноїїти* (З.А.). Іноді використовували з цією метою деревний попіл, і цей процес іменують *розс'ївати 'пон'ї'ї/л.*

Лексика на позначення дій, пов'язаних із обробітком землі, має свою внутрішню структуру й об'єднує декілька лексико-семантичних мікрогруп. У говірках Івано-Франківщини репрезентанти семема 'орати' виділяються за декількома ДО, окрім тих, які виокремлює П. Ю. Гриценко²². У досліджуваному ареалі розрізняють назви оранки за порами року – часовими ознаками, наприклад *'з'абл'ити, з'їбл'увати* 'орати восени' – наддністрянські, покутські, бойківсько-наддністрянські говірки; *'йарувати* 'орати і сіяти раною весною' < *'йар* 'весна' – наддністрянські, покутські та покутсько-гуцульські говірки. ДО знаряддя оранки в минулому маркували назви, що утворювали опозиції: *'орати* металічним плугом' – *'ралити* 'орати дерев'яним плугом' < *'рало* 'дерев'яний плуг' у бойківських говірках. На сьогодні такі опозиції відсутні. Релевантними у всіх говірках є репрезентанти сем 'глибина оранки', де маркуються елементи опозиції 'орати глибоко' й 'орати мілко': відповідно *'глибити, 'добре / 'файно пере"ве"р'тати / в'їд'вал'увати скибу* в наддністрянських, покутських говірках; у бойківських та гуцульських окремих назв не виявлено; другий опозит

²² Гриценко П. Ю. Моделирование системы диалектной лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 60.

позначають назви – *ʎпараноʎвати*, *ʎпаричнати*, *паринуʎвати*, *пʎдкиʎдати* – у бойківських, наддністрянських; остання лексема побутує в усіх інших говірках ареалу в значенні ‘дуже мілко орати стерню’; іноді *ʎпаричнати* може мати ширше значення – ‘орати мілко перший раз цілину’ – наддністрянські, покутські, перехідні покутсько-гуцульські говірки. З таким же значенням у наддністрянських говірках виступає вербатив *пʎдʎпарувати*, а зміна наголосу на передостанній склад впливає на зміну значення – *пʎдʎпаруʎвати* ‘зорати поле один раз на зиму’ (НРС, 207).

Семи ‘орати від країв поля до середини’ й ‘орати від середини до країв поля’ диференціюються, як і в інших говорах²³, лише кваліфікаторами і повсюдно відповідно маркуються: *орати ў розʎгʎн*, *у розʎвал*, *у два ʎбоки*, *у склад*, *до склаʎду*, *у скибу*. Часто в таких сполуках означуване опускається і опозиції утворюють тільки його кваліфікатори. У наддністрянських говірках і перехідних до покутських на означення дії ‘орати впоперек поля на завершення оранки’ іменуються *заʎорувати* / *заʎоріувати* / *заʎорувати кʎнці*. Зазначимо, що таке значення назви не зафіксовано в літературних словниках (ВТССУМ, 315; СУМ, III, 236), у бойківському словнику подано в значенні ‘починати орати навесні’ (Онишк., I, 278).

В досліджуваних говірках репрезентантами семи ‘розпушувати ґрунт після оранки’ є літературні назви *боронувати*, *волочити*, *культивувати*, до останньої назви в сучасному мовленні у середньонаддністрянських та покутських говірках виступає синонім *волочити*, який у минулому вживався тільки на означення дії ‘боронувати кіньми’, тобто відбулося певне розширення семантики цього слова. У бойківських говірках поряд із наведеними лексемами вживається назва *скородити*, яка маркує тут аж 6 сем (Онишк., II, 225-226; див. також ВТССУМ, 1140), у гуцульському говорі побутує переважно у значенні ‘боронувати’ і часто вживається фонетичний варіант *шкородити* (СГГ, 158; З.А.). Зауважимо, що в наддністрянських, покутських говірках відбулося звуження семантики цієї назви, оскільки так тут іменуються тільки дія ‘розпушувати землю граблями на грядках’. У Наддністрянському регіональному словнику Г. Шила подано також демінутивні назви *борʎнкуʎвати* ‘скородити бороною’, *зборʎнкуʎвати* ‘заволочити’ (НРС, 126), *драпакуʎвати* ‘розпушувати землю’ < *драʎпак*, *драʎпач* ‘борона з великими зубами’ (НРС, 111-112). Словник гуцульських говірок подає *ґрапати* ‘обробляти землю, волочити’ < *ґрапа* ‘борона’ (ГГКС, 54). Останні дві назви нами не виявлено в сучасному мовленні краян.

Найбільш поширеними вербативами на означення процесів ручного обробітку насіння та підготовку його до сівби у наддністрянських, покутських говірках є назви *ʎвʎтʎрити*, *ʎвʎдʎвʎтʎрити*, *ʎвʎйати*, *ʎвʎдʎвʎйати*, *кружʎлʎети* ‘очищати зерно решетом на вітрі’ (НРС, 84; З.А.); у цих же говірках та в гуцульських і буковинських побутують назви *пʎлʎпати*, *впʎлʎпати* ‘провіювати зерно пшениці чи кукурудзи, підкидаючи його в кориті чи мисці’ (НРС, 192; ГГКС, 143; СБГ, 379; З.А.). Етимологи не мають єдиної думки щодо походження назви, більшість вказують на прасловʎянське походження від **roliti* ‘трясти, трусити (про процес віяння), очищати від полови’ (ЕСУМ, IV, 261). Дієслова *зубрʎувати*, *зʎубруʎвати* є німецькими запозиченнями, які номінують дію ‘очищати зерно в млині’ у наддністрянських говірках (НРС, 130-131; ЕСУМ, II,

²³ Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 60.

284; З.А.); *убо́ротати* – ‘очищати зерно від луски’ (НРС, 259); у бойківських говірках вживаються ще назви *виопа́лати*, *вичи́н'ати* ‘очищати зерно від полови решетом’ (Онишк., I, 104, 113). Зазначимо, що дієслово *в'ім'рвати* у гуцульських говірках означає ‘винохувати щось у повітрі’ (переважно про тварин) (ГГКС, 393); з аналогічним значенням, а також із переносним ‘вивідувати щось’ подається назва в сучасному словнику української літературної мови (ВТССУМ, 143).

В говірках краю семантична структура лексем *'с'іяти* / *са'дити*, як і в інших українських говорах²⁴, залежить часто від багатьох ДО, серед котрих визначальними в назвах цих процесів є ДО знаряддя сіяння та культура, яку висівають. Найчастіше висівають насіння злакових та окремих технічних і бобових культур, наприклад буряка, сої, гороху тощо. Переважно в мовленні вживають дієслово *сіяти*, якщо знаряддям дії є плуг, борона: *'с'іяти* *н'ід* *плуг*, *'с'іяти* *н'ід* *борони*. Зазначимо, що на досліджуваній території назва знаряддя дії може впливати на іменування самої дії по відношенню до окремих культур. Так, наприклад, якщо кукурудзу чи квасолу висівають ручною сівалкою, то іменують *'с'іяти* *куку'рудзи* / *ку'рудзи* чи *'с'іяти* *фа'сол'і*; якщо аналогічну дію виконують за допомогою лопати чи сапи, то іменують *са'дити* *за* *ло'патою* / *роска'лем* / *'сапоу* *куку'рудзи* / *ку'рудзи*, *са'дити* *за* *ло'патою* / *роска'лем* / *'сапоу* *фа'сол'і*; *са'дити* *за* *'сапоу* *горох*, *бу'рак*. Як бачимо, семантична структура лексеми ‘сіяти’ тісно переплітається в говірковому мовленні із значенням ‘садити’, іноді ці назви є взаємозамінними.

Окремо слід зупинитися на позначенні семем, що репрезентують назви дій підготовки ґрунту до садіння і самих процесів садіння картоплі. Перед садінням картоплі чи кукурудзи на Гуцульщині поле *киц'куйут* ‘розбивають лопатою груди’ < *кицка* ‘груда землі з травою’ (ГГКС, 94); на Бойківщині і частково на Наддністрянщині аналогічний процес іменують *спрау'л'ети* *'зе''м'у* / *'пол'і'* (З.А.). Повсюдно після відповідної підготовки ґрунту поле *мар'куйут* ‘позначають ряди спеціальним пристроєм – марком = маркером’. Якщо цей пристрій зроблено у вигляді декількох паралельно закріплених плужків і тягнуть його за кінцями чи трактором, то назва дії іменується *робити* *р'іди* / *ро'ви* / *р'і'ч'і*, *нар'ізати* *р'іди*. У говірках сіл Середній Майдан, Саджавка, Тисменичани Надвірнянського району записано назву цієї дії *р'і'дку'вати* (З.А.). На Гуцульщині перед початком садіння картоплі чи кукурудзи роблять лопатою чи сапою заглиблення (ямки) і називають цю дію *йемку'вати*, *'іямчити* (ГГКС, 224), ізогласа назви сягає закарпатських говірок²⁵. Відомими словниками української мови це слово не зафіксоване. У бойківських говірках подібну дію іменують *йарку'вати* ‘робити рівці під картоплю’ < *йарок* ‘рівець’; *шанц'увати* < *шанц* ‘рів’ (Онишк., II, 379, 403). Способи садіння картоплі диференціюються класифікаторами, що іменують знаряддя дії: *са'дити* *н'ід* *ло'пату* / *ру'є* (о) *скал'*; *са'дити* *за* *ло'патою* / *ру'є* (о) *ска'лем*; *са'дити* *за* *п'лугом*, *са'дити* *н'ід* *плуг*, *са'дити* *н'ід* *ма'рок*. У рівці чи ямки картоплю: *розкла'дають* / *кла'дуть*, *ки'дають*, *с'тау'лат* – переважна більшість говірок, а на Гуцульщині ще *'мечуть* або *зал'ітуйут* чи *шну'р'ейут* *бара'бул'і* / *бо'ришку* / *'р'іну* (З.А.). З цього приводу у

²⁴ Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 61–63.

²⁵ Дзендзелівський Й. О. Сільськогосподарська лексика говорів Закарпаття (лексика, пов'язана з обробитком землі, вирощуванням сільськогосподарських культур та збором урожаю) / Й. О. Дзендзелівський // *Studia Slavica Hungarica*. – 1964. – Т. X. – С. 61.

самому аграрному дискурсі часто можна почути багато еліптичних речень: *Ти ўже" 'бул'бу поса'диў? Так. 'Кинуў н'ід рос'кал'* – покутські, наддністрянські говірки.

На досліджуваній території значення 'обробляти просапні культури вперше і підпушувати під ними ґрунт сапою' іменується, як і в літературній мові, *сап'ати, по'лоту, про'пол'увати, н'іднушувати, роз'пушувати* тощо. Зауважимо й таке, що в наддністрянських, покутських говірках назва *по'лоту* вживається переважно тоді, коли зазначену дію виконують на грядках або на городі біля будинку. У цих же діалектах побутує назва *шару'вати* на означення обробітку цукрових чи столових буряків (З.А.). Ізогласа назви сягає буковинських, подільських, слобожанських говірок²⁶ (СБГ, 658) і є літературною нормою (СУМ, XI, 417-418). Відзначимо, що в гуцульських говірках лексема побутує з одним значенням 'штукатурити' (ГКС, 214), а на Наддністрянщині – у двох значеннях: як сільськогосподарський і будівельний термін, однак у діалектному словнику його не зафіксовано. Слід відзначити й те, що у мовленні покутян, наддністрянців та буковинців побутує термін *йе(і)денку'вати* 'проривати буряки, залишаючи по одній стеблині на корені' < *йе(і) 'ден* 'один' (НРС, 114; СБГ, 107; З.А.).

Серед назв процесів обробітку міжрядь просапних культур повсюдно побутують дієслова *г(з)расу'вати, траску'вати, трацку'вати* < *тра'сок* 'спеціальний плужок-розпушник' (З.А.). Слово вживається у багатьох українських діалектах²⁷, однак у цьому значенні не подається у відомих нам словниках української мови. В окремих покутських та перехідних до наддністрянських говірках такий плужок іменують *рушл'і* і відповідно зазначена дія тут номінується *рушл'у'вати 'бул'бу / ку'рудзи* (З.А.). Ці назви є локальними утвореннями. Завершальним процесом обробітку міжрядь картоплі, кукурудзи сапою є дії *н'ідгор'тати, н'ідер'і'вати, обгор'тати*, які є загальноукраїнськими назвами. У бойківських говірках поряд із такими назвами побутує *мо'тичити* 'підгортати, сапати картоплю' < *мо'тика 'сапа'* (Онишк., I, 454). Ця назва як сільськогосподарський термін зафіксована у Великому тлумачному словнику сучасної української мови (ВТССУМ, 541). У Словнику наддністрянських говірок подано ще назву *сап'ару'вати*, яку нами не виявлено (НРС, 234). Повсюдно на цій території діалектоносії вживають вербатив *плужку'вати* на означення аналогічної роботи, що виконується спеціальним плужком. Зазначена дія в літературній мові означена дієсловом *плужити* у двох значеннях (ВТССУМ, 799).

Назва процесу обривання зайвих пасинків на помідорах у наддністрянських, покутських говорах виражається вербативом *паса'мку'вати, па'се'нку'вати* < *'пасемок* 'боковий пагін рослини' (ЕСУМ, IV, 304), у бойківських та гуцульських говірках переважно вживаються описові назви *обр'і'зати 'пасинки, об'ломувати / об'ломл'увати 'пасе'мки*. Назва *пасенку'вати* у буковинському говорі має ще два інших значення, що відносяться до будівельної термінології (СБГ, 389). Аналогічні назви побутують у більшості говірок південно-західного наріччя, про що засвідчують відомі діалектні словники та лінгвістичні праці²⁸ (НРС, 195).

²⁶ Сердега Р. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини) : [монографія] / Руслан Сердега. – Х. : Монограф, 2012. – С. 102.

²⁷ Дзендзелівський І. О. Сільськогосподарська лексика говорів Закарпаття (лексика, пов'язана з обробітком землі, вирощуванням сільськогосподарських культур та збором урожаю) / І. О. Дзендзелівський // *Studia Slavica Hungarica*. – 1964. – Т. X. – С. 63.

²⁸ Там само. – С. 65.

Для того, щоб вилися стебла квасолі, гороху і для підв'язування стебел помідорів у землю втикають чи вбивають кілки, і цей процес у досліджуваних говірках іменують *'ти/чипти*. З таким же значенням і в такій формі слово відоме у закарпатських говірках²⁹. У перехідних гуцульсько-покутських говірках вживають ще лексему *пал'ку'вати* < *'пал'ок* < *пал'* 'загострений і вбитий у землю кіл' (НРС, 193). Як сільськогосподарські терміни такі назви не відзначені у словниках української мови.

Серед процесів догляду за рослинами під час їхнього росту та дозрівання виділяються такі, які безпосередньо не здійснюються людиною, в тому числі: а) пов'язані із ростом та дозріванням рослин; б) пов'язані із знищенням, пошкодженням чи загибеллю рослин³⁰. У межах цієї групи побутує багато загальноживаних українських назв: *дозр'ївати*, *достигати*, *полов'їти*, *коло'ситис'а*, *ру'нитис'а*, *зер'нитис'а* тощо, які часто адаптовані до фонетико-морфологічних умов говірки. Поряд із такими існують говіркові назви, наприклад, у гуцульських говірках *бри'нити* 'достигати, половіти (про збіжжя)', *ви'верчуватиси* 'проростати, сходити (переважно про злакові)'; *'в'їсипати* 'викидати колос', *доходити* 'достигати (про збіжжя)' (ГГКС, 29, 36, 39, 62); у наддністрянських та бойківських – *пале'їти*, *пал'їти* 'дозрівати' (НРС, 192; Онишк., II, 35), *'сенатис'а* 'про етап росту, їти у колос' (Онишк., II, 210); повсюдно вживається словосполучення *їти у' колос*, *ме'їтати 'колос*, *вики'дати / ки'дати колос'ї*. Локальні гуцульські назви вживаються для позначення росту окремих рослин: *зан'р'їєсти* 'зацвісти (про кукурудзу)', *ус'магнути* 'дозріти (про льон, коноплі)', *ис'ївисти*, *ївисти* 'квітувати (про жито)' (ГГКС, 78, 86, 193, 204), *корчуватиси* 'кущитися (про рослини)' (ГГКС, 102). Нами зафіксовано на Гуцульщині вербати *зако'сичитиси*, *ко'сиц':є* 'цвіте (про кукурудзу)' (З.А.). Ендемізмом є бойківська назва *око'р'є'битис'а* 'перестигнути (про збіжжя)' (Онишк., II, 18), наддністрянська *р'їє'їти* 'цвісти (про жито)' (НРС, 228); покутська *р'є'сн'ївати* 'викидати цвіт (про кукурудзу)' (З.А.), а також ті, які номінують процеси загибелі рослин: *бри'н'ав'їти* 'трухлявіти', *ст'рупи'хнути / ст'рупи'їти* 'струхлявіти' – гуцульські говірки (ГГКС, 29, 178); *обго'л'їтис'а* 'не зійти (про посіви)', *ск'л'їсн'їти* 'зів'янути (про не зняте вчасно збіжжя)' (Онишк., II, 4, 224).

Численною є група дієслів, які вказують на процеси збирання врожаю. Серед них повсюдно побутує *живи'увати* 'збирати урожай зернових культур', яку із поміткою *розм.* фіксує Великий тлумачний словник сучасної української мови (ВТССУМ, 277), *'ж'їєти* 'зрізувати хлібні злаки чи траву серпом', що є фонетичним варіантом літературної назви *'жати* та ін.

Окремими підгрупами виступають назви процесів збирання урожаю картоплі, кукурудзи, заготівлі сіна. Першу підгрупу репрезентують складні номени, що виражаються словосполученнями: *ко'пати*, *виби'рати*, *б'рати 'бул'бу / бара'бо(у)л'ї / манди'бурку / 'бурку / б'їб*; із цими значеннями у покутських, бойківських, наддністрянських говірках побутують назви *п'їдо'р'ївати /*

²⁹ Там само. – С. 65.

³⁰ Познанський Р. В. Дієлова лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» в гуцульських говірках / Роман Познанський // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. – Вип. 32-33. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 339.

n'ido'rati *бул'бу* (далі вживається місцева назва картоплі)³¹. Цю дію виконували колись кіньми, тепер переважно технікою. Зазначимо, що на всій території досліджуваного регіону, як і в інших українських діалектах, дієслова *б'рати*, *виби'рати* вживаються і в значенні 'виривати дозрілі коноплі, льон'. У гуцульських говірках та перехідних гуцульсько-покутських вживають *д'ерти* *л'р'пу* / *л'бурку*³² (ЛА, 179; З.А.).

Повсюдно в говірках побутують назви *ло'мити*, *ла'мати*, *л'в'ломати* *куку'рудзи* / *ку'рудзи* / *ку'рузи* 'збирати врожай кукурудзи', *те''ре''бити* *куку'рудзи* / *фа'сол'і* / *го'рох* / *мак* 'очищати від лушпини, оббирати плоди', у цьому ж значенні у наддністрянських, частково покутських говірках вживається вербатив *лу'пити* *куку'рудзи*. Також у цих місцевостях діалектоносії вживають назву *луш'чити* *куку'рудзи* / *ку'рудзи*, іноді *луш'чити* *фа'сол'і* на означення процесу 'очищення зерна кукурудзи від качанів чи фасолі від стручків', одночасно цей вербатив, як і в літературній мові, означає тут 'розпушувати верхній шар ґрунту після збирання врожаю', наприклад *луш'чити* *стер'н'у* (ВТССУМ, 498; З.А.), ізголоса назви проходить у закарпатських говірках³³.

Окремо слід сказати про назви процесів на означення заготівлі сіна, які в говірках Івано-Франківщини мають певні специфічні говіркові форми. Так, весь процес заготівлі сіна у більшості говірок іменують *ро'бити* *с'іно*, рідше *зароб'ли'ти* *с'іно*. У гуцульських говірках ми зафіксували дієслово *ко'сарити* 'бути косарем, брати участь у косовиці', літературна назва *косарювати* (ВТССУМ, 457). Після кошення покоси *розтп'і'сайут*, просушують, а потім *б'йут(у)* *вали*, *вал'уйут*, *вал'куйут*, тобто згрібають, ще можуть його *л'в'ісувати* 'згромадити вал сіна згори' (ГГКС, 39), залишки підгрібають граблями і цей процес іменують *грабл'увати* у гуцульських говірках, в інших карпатських *греб'с'ти*, *г'рабати*, *г'ро'мадити*. Сюди відносимо дієслова *бри'тити* 'гладенько косити', *валайку'вати* 'поспішно заготовляти сіно' (ГГКС, 30, 32; З.А.), *вер'шити*, *л'в'івершувати* 'укладати верх копиці', *ро'бити* *плас'ти*, *к'ласти* *плас'т* 'скидати із чотирьох сторін сіно на маленькі купки', *с'кинути* *плас'т'енку* 'скласти пластами, у копицю', *розклад'ати* *л'ф'іру* 'укладати на віз', *рубл'увати* < діал. *рубел'* 'довга жердина, якою притискають сіно чи снопи на возі', *л'в'іче''сати* *ко'пиці'у* / *л'ф'іру* 'обсмикати зайве сіно' тощо.

У досліджуваних говірках засвідчуються спеціальні назви для всіх осінніх робіт, пов'язаних із збиранням врожаю, – *л'р'і'тати*, *занл'р'і'тати*, *занл'р'і'тувати*. Словник гуцульських говірок подає ще й інші значення цих вербативів: 'збирати (про врожай)'; 2. 'складати, нагромаджувати (переважно про молочні продукти)'; 'заквашувати молоко на гуслінку'; 3. 'хоронити, ховати (покійника)' (ГГКС, 157). Ізголоса назви сягає закарпатських діалектів³⁴.

До сільськогосподарської тематики відносимо також дієслова загальної семантики, які нечленовано позначають процеси польових робіт і побутують на всій території. До таких належать вербативи *весну'вати* 'проводити весь

³¹ Див. також: Закревська Я. В. Українські назви картоплі (SOLANUM TUBEROSUM) (на матеріалі II тому «Атласу української мови») / Я. В. Закревська // Дослідження і матеріали з української мови. – Т. VI. – К., 1964. – С. 28–36.

³² Дзендзелівський Й. О. Сільськогосподарська лексика говорів Закарпаття (лексика, пов'язана з обробітком землі, вирощуванням сільськогосподарських культур та збором урожаю) / Й. О. Дзендзелівський // Studia Slavia Hungarica. – 1964. – Т. X. – С. 80.

³³ Там само. – С. 93.

³⁴ Там само. – С. 94.

комплекс сільськогосподарських робіт', *заве"снувати, ві"двє"снувати, об"вє"снитис'и(а), пове"снувати* 'впоратися із весняними роботами в полі', у гуцульських говірках *у'кутатиси* 'закінчити польові роботи' (ГГКС, 192), у наддністрянських у цьому ж значенні побутує *обро'битиси в (на) 'поли* тощо.

У результаті спостережень над системною та структурною організацією народних назв на позначення дій та процесів, пов'язаних з обробіткою землі, доглядом за посівами та збиранням урожаю, приходимо до висновку, що на основі виокремлення хронологічно впорядкованих етапів аграрного виробництва, а також процесів, пов'язаних із ними, можемо виділити дев'ять ЛСГ дієслів. Більшість назв окремих ЛСГ не репрезентовані спеціальними лексемами, а для позначення їх використовуються в говірках літературні номінації, як правило, фонетично адаптовані до народної вимови. Сюди відносимо дієслова на позначення процесів обробітку ґрунту, насіння, процесів сіяння та вербативи загальної аграрної семантики.

Багатством народних назв відзначаються ті процеси сільськогосподарського виробництва, які найбільш поширені в регіоні. Це дієслівні назви, що репрезентують процеси садіння рослин, заготівлі сіна для худоби. У межах їх семантики частіше відбуваються динамічні зміни.

Широкою є семантична палітра назв, що вказують на різноманітні процеси, які відбуваються при дозріванні рослин, їх догляді, нищенні чи вимиранні. Таку множинність назв можна деякою мірою пояснити важливістю цих процесів для повсякденного життя і ведення господарства, а також посиленою спостережливістю діалектоносіїв.

Назви аграрних процесів та дій у досліджуваних говорах є спільнослов'янськими та загальноукраїнськими утвореннями, поряд із значною кількістю вузьколокальних назв. Іншомовних запозичень порівняно небагато. Ізоглови переважної частини діалектних назв із описуваних лексичних груп продовжуються у сусідніх та інших говорах південно-західного наріччя, окремі назви побутують у поліських та центральнотрапезніських говірках.

Перспективи подальших студій вбачаємо в дослідженні інших тематичних груп дієслів та в поглибленні наукових прийомів аналізу конкретного мовного матеріалу.

Список використаних джерел та їх умовних позначень

АУМ – Атлас української мови : у 3 т. – Т. II : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1988. – 520 с.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.

ГГКС – Гуцульські говірки : короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1982–2012. – Т. I–VI.

НРС – Шило Г. Ф. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів ; Нью-Йорк : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

Онишк. – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / Михайло Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984. – Ч. I–II.

СБГ – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

СГГ – Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови / Микола Негрич. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

АГВ – Rieger J. Atlas gwar bojkowskich. – Т. 1–7. – Wrocław ; Warszawa ; Krakow ; Gdansk : Wyd-wo PAN, 1981–1986.

LA – A Lexical Atlas of the Hutsul Dialects of the Ukrainian Language / compiled by J. Rieger. – Warszawa : Semper, 1996. – 390 s.

Михаил Бигусяк

Динамические процессы в аграрном дискурсе говоров Прикарпатья.

Предметом статьи стали диалектные названия, которые помечают процессы аграрного производства, в частности возделывание почвы, высаживание растений и ухода за ними, сбор урожая и тому подобное. Прослеживается динамика таких глаголов у говорах Ивано-Франковщины.

Ключевые слова: глагол, лексико-семантическая группа, динамические процессы, диалектные названия, аграрный дискурс.

Mykhailo Bihusjak

Dynamic processes in agricultural discourse of dialects of Precarpathian Region.

The subject of the article was the dialect names which denote processes of agricultural production, including tillage, planting and plant care, harvesting and more. The dynamics of such verbs in dialects Ivano-Frankivsk region.

Key words: verb, lexical-semantic group, dynamic processes, dialect name, agricultural discourse.